

*Т.В. Марченко,
викладач педагогіки
ВКНЗ «Коростишівський педагогічний
коледж імені І.Я. Франка»
Житомирської обласної ради*

Психолого-педагогічні аспекти формування досвіду моральної поведінки молодших підлітків

У статті наголошується на важливості створення організаційно-педагогічних умов формування досвіду моральної поведінки молодших підлітків.

Ключові слова: досвід моральної поведінки, виховні ситуації, моральні знання, моральні цінності.

Ключевые слова: опыт нравственного поведения, воспитательные ситуации, нравственные знания, нравственные ценности.

Key words: the moral behaviour experience, the educational situation, moral values.

Моральні цінності і відповідні їм норми є тим культурним кодом, який визначає життєздатність суспільства, інтегрує повсякденну поведінку людей в суспільне ціле, регулює соціальні конфлікти, забезпечує раціональність і людяність способу життя. Без моральних норм не діють належним чином економічні закони, не виконуються накази, розвалюються сім'ї, не забезпечує потрібних результатів навчально-виховна робота школи, а культура поведінки стає вихолощеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що моральне виховання особистості, моральна поведінка, досвід моральної поведінки виступали об'єктом дослідження у філософії, психології, соціальній психології, педагогіці, де ці питання розглядалися в різних аспектах: теоретичні засади морального виховання (М. Болдирєв, В. Лозова, І. Мар'єнко, І. Харламов, Н. Щуркова та інші), мотивація моральної поведінки й діяльності (С. Анісімов, Л. Буєва, Г. Карвацька, О. Кононко, П. Якобсон); моральна поведінка та моральний вчинок школярів (М. Боришевський, А. Гусейнов).

Останнім часом усіх нас непокоїть зростання дитячої і підліткової злочинності, яке впадає у вічі навіть на фоні загального зростання злочинності у країні, ослабленій економічною нестабільністю. Причому часто злочини, скоєні дітьми і підлітками, відзначаються особливою жорстокістю і цинізмом, і причетні до них діти – начебто зовні спокійні, врівноважені, що нічим не виділяються з-поміж ровесників.

Безперечно, це досить тривожний фактор, він вказує насамперед на недосконалість суспільно-політичної системи і соціальних інститутів, але не меншою мірою – на відсутність чіпких моральних понять, убоге духовне життя, неправильне розуміння цінностей і життєвих ідеалів, коли життя людини оцінюється нижче престижного одягу, а сенс буття одні вбачають у тому, щоб

задовольнити природні потреби і досягти певного комфорту, а інші – просто вижити. У зв'язку з цим проблема формування досвіду моральної поведінки підлітків набуває виключної актуальності. Тому реформування освіти, оновлення педагогічного мислення чітко зорієнтовані на гуманізацію всієї системи морального виховання, в центрі якої – особистість школяра. За таких умов провідною тенденцією в розвитку школи є перетворення її на виховальну.

Сучасний рівень розвитку суспільства, прискорення темпів життя, розвиток засобів масової комунікації і т. д. призводить до того, що людина упродовж дня вступає у безліч взаємовідносин з оточуючими. І закономірно, що її хвилює, на якому рівні здійснюються ці контакти, як впливають на емоційне самопочуття і життєвий тонус, тобто процес спілкування перетворюється у вирішення цілого ряду задач, знаходження правильного їх розв'язку у типових та незвичайних ситуаціях.

Виключного значення це питання набуває для учнів підліткового віку, що визначається їхніми віковими та психологічними особливостями.

Підлітковий вік – період переходу від дитинства до дорослості. З одного боку, для цього періоду показовим є негативні вияви, дисгармонійність у будові особистості. Неправильно зрозуміле почуття дорослості, прагнення до самостійності, самоутвердження не завжди моральними способами впливає на школярів. Вони перш за все починають копіювати зовнішній бік поведінки дорослих: повторюють форми їхнього спілкування, характер і тон мови, манери, прагнуть бути схожими на дорослих одягом, зачісками, ходом, жестами, які не завжди відповідають нормам культури і моралі.

З іншого – багато позитивних факторів: збільшення самостійності учнів, різноманітність і змістовність міжособистісних взаємин з однолітками та дорослими, розширення сфери діяльності тощо. Цей період вирізняється виходами дитини на рівень якісно нової соціальної позиції, в якій формується її свідоме ставлення як члена суспільства.

Суб'єктами взаємодії є: сім'я, засоби масової комунікації, література, колектив, референтна група, оточуючі тощо. Але вирішальну роль має відігравати школа. Проте аналіз сучасної виховної ситуації свідчить, що навчання в загальноосвітній школі спрямоване здебільшого на формування інтелекту як такого, що складає певну суму знань, а виховний процес становить набір стандартних заходів, за якого вихованець стає лише об'єктом дисциплінарних впливів, носить інформаційно-просвітницький характер, що орієнтується переважно на методи заохочення і покарання. Їхнє домінування у виховній практиці призвело до культивування пристосовницької моралі, моралі вигоди.

Таке становище не забезпечує можливості для саморозвитку школяра, набуття ним умінь вирішувати життєві задачі з метою формування досвіду моральної поведінки.

Виховання досягає мети, якщо вміє спрямувати власну діяльність дитини. При цьому важливо, щоб власна діяльність дитини, з одного боку, розумілась такою, що виникає і формується в процесі виховання, а з другого – уявлялась в контексті самого дитинства. У цьому випадку повне

врахування характеру й особливостей власної діяльності вихованця виступає не як протиставлення розвитку і виховання, а як введення у педагогічний процес важливої умови реалізації його мети, і тоді, за словами С.Л. Рубінштейна, «педагогічний процес, як діяльність учителя-вихователя, формує особистість дитини, що розвивається, і в міру того, як педагог керує дитячою діяльністю, а не підміняє її. Будь-яка спроба вихователя-вчителя «внести» в дитину пізнання і моральні норми, минаючи власну діяльність дитини по оволодінню ними, підриває самі основи здорового розумового і морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей і якостей» [1, 191].

Між моральними знаннями і моральним вчинком, за образним висловом А.С. Макаренка, «пролягає канавка», яку треба наповнити моральним досвідом. А для цього надзвичайно важливо озброїти дитину зразками, різними способами моральної поведінки, ставлячи її у ситуації практичного здійснення реальних вчинків. Нагромадженню дитиною досвіду моральної поведінки відводиться важливе місце в моральному розвитку. Пояснюється це тим, що в міру набуття такого досвіду розвиваються і моральні почуття, і моральні уявлення дитини, яка росте. Моральні поняття глибоко засвоюються, сприяючи зародженню моральних переконань. Формувати позитивний життєвий досвід необхідно під педагогічним керівництвом, оскільки за несприятливого впливу навколишнього середовища накопичуватиметься негативний досвід поведінки.

К. Д. Ушинський висунув ідею виокремлення виховних методів, засобів виховного впливу із самої природи суб'єкта. Для цього потрібно мати знання про всі його соціальні відносини та зв'язки, вікову та статеворольову специфіку, екзистенційну організацію, закономірності розвитку функціонування психічних процесів і станів. Крім того, слід було враховувати закономірності життя суб'єкта – нюанс, який нині втрачено в педагогічних дослідженнях. Лише сучасний філософський і психо логічний екзистенціалізм концептуалізує цю ідею.

Щоб судити про моральну поведінку дитини, треба знати її мотивацію. Зародкову форму почуття, що з'являється, можна розглядати як основний моральний мотив, який спонукає дитину до моральної поведінки.

Найістотніший недолік у вихованні – розрив між уявленнями дітей про моральні норми поведінки та їхніми власними вчинками, між моральними почуттями дитини і її поведінкою. До них також належать: формування уявлень у відриві від реальної поведінки; зловживання дорослими вербальними методами (захоплення моралізаторськими бесідами); недооцінювання батьками особистого прикладу і переоцінювання методів заохочення і покарання; незнання дітьми способів реалізації моральних уявлень у моральні вчинки; недостатність знання у дітей того, як перетворити добрі наміри на добрі справи; дефіцит педагогічних засобів, які б формували досвід моральної поведінки, тощо [3, 200].

Сучасною педагогічною і психологічною наукою доведено, що основним напрямом вивчення та формування особистості є її відносини з навколишнім світом. Адже позитивні якості людини виникають не самі по собі, а утворюються, проявляються й коригуються тільки в системі відносин, закріплюючись у рисах характеру, в тих якостях особистості, які виховуються. Інакше кажучи, моральна якість – це «стабілізоване ставлення, а характер людини – система відносин, що закріплюються в людині (і позитивних, і негативних). Відносини закріплюються мірою виховання в духовному світі особистості. Кожна людина несе в собі закріпленні відносини». Звідси виховання розуміють як «залучення дитини до системи педагогічно доцільних відносин».

Систематичне включення індивіда у соціально схвалювані відносини дає змогу стабілізувати моральні якості й трансформувати їх у програму соціально поцінюваної поведінки. Отже, справжня суть виховання полягає «у створенні таких життєвих ситуацій, залученні вихованців до такої системи відносин, в яких виявляються найкращі якості особистості» [2, 54].

З огляду на це виховний процес мусить включати дитину у виховну діяльність, точніше у самодіяльність, яка розгортається під дією педагогічних впливів. При цьому має бути досягнутою в кінцевому підсумку основна мета – перетворення вихованця в суб'єкта такої діяльності. Звичайно, цього можна досягти за умови, що система виховних впливів проєктується з максимальним урахуванням психологічних закономірностей і особливостей дитини у конкретному віковому періоді її розвитку.

Основні завдання щодо формування досвіду моральної поведінки полягають у тому, щоб:

- поглиблювати знання учнів про людину та моральні взаємини в суспільстві, етику і мораль, базові моральні цінності;
- удосконалювати вміння керуватися у поведінці моральними цінностями, виявляти справедливість, совісність, відповідальність, ввічливість, поважати честь і гідність інших та свою, розрізняти добро і зло, моральність та аморальність, контролювати, оцінювати та регулювати свої взаємини з іншими, здійснювати моральний вибір у складних життєвих ситуаціях без підказки дорослих чи ровесників;
- формувати позитивне ставлення й мотивацію до застосування моделей поведінки, орієнтованих на моральні цінності добра, справедливості, честі, гідності, совісті, обов'язку, відповідальності;
- збагачувати досвід моральних взаємин з однолітками, батьками, вчителями, знайомими й незнайомими людьми.

Що ж може використати вчитель у здійсненні виховного процесу, щоб ефективно формувати досвід моральної поведінки? Звичайно ж виховну ситуацію.

Науково-психологічні дослідження свідчать, що клітиною виховного процесу виступає виховна ситуація як певне ставлення суб'єкта до тієї чи

іншої сторони навколишньої дійсності (предметів, подій, людей, соціальних умов). Отже, можна вважати, що моральне виховання особистості як соціально детермінований процес – це цілеспрямоване створення виховних ситуацій. Виходячи з такого розуміння, постановка вихователем перед вихованцем моральної вимоги з метою її свідомого прийняття завжди має здійснюватись у формі відповідної ситуації, що визначає його поведінку.

Для вихованця ж виховна ситуація виступатиме як задача, поставлена іншою людиною, в процесі розв'язання якої у нього формуватимуться певні відношення.

Уся складність виховного процесу полягає в тому, що моральні вимоги, поставлені вихователем перед вихованцем, часто не набувають для нього особистої цінності, він їх лише розуміє, але емоційно не переживає, через те вони не є для нього спонуканням до відповідних вчинків. У цьому зв'язку основне завдання вихователя полягає у створенні таких умов, за яких моральні вимоги набували б належної значущості і перетворювались у внутрішні регулятори поведінки вихованця.

За яких умов знання про моральну норму стає емоційно ціннішим? Його не слід подавати у формі наукового поняття за аналогією до змісту основ наук. Якщо не дотримуватись цієї умови, то школяр лише усвідомить моральну вимогу, але вона не стане мотиваційним регулятором його поведінки. Єдино правильний шлях – це демонстрація вихованцеві вчинку, в якому втілюється певна моральна норма. Якщо дотримуватись такого підходу, в школяра (з більшою чи меншою мірою ймовірності) виникне емоційне відображення поведінкової ситуації, бо він виявить співпереживання до людини, яка потребує допомоги [4].

І, звичайно ж, віра в учня, ставлення до нього як до особистості, підтримка і визнання його успіхів, оптимістичне прогнозування позитивних змін.

Список використаних джерел

1. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
2. Ксензова Г.Ю. Перспективные школьные технологии: уч.-метод. пособие. – М.: Пед. общество России, 2000. – 224 с.
3. Матвієнко О.В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. – К.: Стилос, 2006. – 543 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості. – К.: Либідь, 2006. – 270 с.
5. Бех І. Д. Психологічні основи організації морального виховання школярів// Радянська школа. – 1990. – № 7. – С. 47–55.